

A Nyugat-Balkán gazdasága – előre a múltba¹

Novák Tamás²

ABSTRACT

Economic problems of the Western Balkans have been deepened by a number of negative trends in the recent years. The legacy of the wars in the region was burdened by the negative impacts of the structural reforms and the implications of the international financial and economic crisis. Favorable pre-crisis developments, including economic growth and relative political stability are faced with increasing uncertainties. The conditions of introducing a western-type market economic model are still missing and the destroyed economic basis of the region has not been replaced with more efficient and competitive structures. Today it seems that the rapid economic growth after the Millennium was mostly due to the end of the international economic isolation. The basic questions regarding economic transformation and development have not changed and the structural transformation that supports economic convergence, increasing incomes and job creation are still awaiting the region.

1. Bevezetés

Az utóbbi néhány év gazdasági és politikai eseményei Közép- és Kelet-Európában azt jelzik, hogy a 2008-ban kezdődött válság előtt kedvezően alakuló térségbeli viszonyok – gazdasági növekedés, a korábbi időszakhoz képest nagyobb politikai stabilitás – egyre kiszámíthatatlanabbá válnak. A válságjelek a Nyugat-Balkánon a fokozódó gazdasági feszültségekben, a lassú GDP-bővülésben, a szegénység terjedésében, a munkanélküliség magas szintjében ismét nyilvánvalóvá tették a térség megoldatlan strukturális problémáit, a gazdasági rendszerváltás kudarcait. Ma már úgy tűnik, hogy a kétezres évek első kétharmadában jellemző gyors növekedés korszaka inkább csak a gazdasági elszigeteltség, politikai instabilitás enyhülésének köszönhető helyreállítási időszak volt, s nem vezetett a hosszabb távon is fenntartható felzárkózási pálya kialakulásához. Emiatt ma a gazdaság átalakulását, fejlődését tekintve alig változtak az alapkérdések, amelyek egy-másfél évtizeddel ezelőtt is napirenden voltak: hogyan lehet biztosítani a felzárkózást, a munkahelyek teremtését elősegítő szerkezeti átalakulást, a jövedelmek növelését, a szegénység csökkentését és a beruházások finanszírozását?

A gazdasági nehézségek kezelésében a nemzetközi javaslatok ma nagyjából a korábban megszokott irányt követik, vagyis a közpénzügyek átalakítását – alapvetően a kiadások mérséklésével –, a piaci liberalizációt és a privatizációt ösztönzik (IMF 2013e; IMF 2013d; BECHEV, D. 2012). A térség nagy része az exportálható természeti erőforrásokkal gyengén ellátott, a humán tőkét kedvezőtlenül érintő migrációval sújtott, finanszírozási forrásokkal alig

¹ A kutatás az OTKA 74624 számú projekt által biztosított forrásból valósult meg.

² PhD, Austrian Marshall Plan Foundation Fellow in Central European Studies, School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University; MTA KRTK Világgazdasági Intézet.

rendelkező szegény országok szerkezeti jellegzetességeit mutatja.³ Ez pedig a nemzetközi tapasztalatok alapján is hatástalanná, egyes esetekben pedig inkább kontraproduktívvá teheti a washingtoni konszenzus máig ható elemein nyugvó politikákat.⁴ Az ilyen típusú programok sikerességének egyik alapfeltétele a nem adóssággeneráló, a finanszírozási igényeket kielégítő, s a gazdaság szerkezeti gyengeségeit kezelni képes tőkebeáramlás. Ez a Nyugat-Balkán országaiban rövid távon lényegében megoldhatatlannak tűnő kihívás, s öt-tíz éves időtávon is inkább szigetszerű változásokra lehet számítani kedvező esetben, semmint térségszintű megoldásra.⁵ A jelenlegi nemzetközi ajánlásoknak azért is lehetnek negatívak a következményei, mivel az elmúlt évtized nem hozott átfogó életszínvonal emelkedést, ami a gazdasági biztonság és a politikai stabilitás szempontjából egyre kockázatosabb. Ez pedig egyre inkább a jelenlegi gazdasági, politikai berendezkedés ellen fordíthatja a lakosságot. A korrupció az elosztható javak szűkössége következtében is pusztító, s a társadalom, az állami bürokrácia, sőt a mindennapok összetevőjeként él tovább a klientelizmus is, amely nehezen megváltoztatható hagyomány a térségben.⁶

2. Gazdasági pálya

A volt Jugoszláviában (Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság – JSZSZK) a kelet-európai rendszerváltások idején, a kulturális és etnikai különbségek mellett jelentős eltérések voltak a gazdasági teljesítményben, az egy főre jutó jövedelemben, a munkanélküliség terén, illetve a lakosság életszínvonalában.⁷ A fejlettségi különbségek, még a két leggazdagabb tagköztársaság, Szlovénia és Horvátország adatainak figyelmen kívül hagyásával is számottevőek voltak (STIBLAR, F. 2013). A Nyugat-Balkán mai országai, a hosszú távú gazdasági fejlődés szempontjából előnytelen helyzetből indultak, amit a térségben később lezajló háborúk következményei még tovább súlyosbítottak. A legkedvezőbb gazdasági pozícióval Szerbia rendelkezett (legmagasabb fejlettségi szint és bér, legalacsonyabb munkanélküliség). A térségen belüli „belkereskedelem” fontos szerepet játszott a gazdasági folyamatokban, a szövetségi köztársaságok Jugoszláviai belüli kereskedelme összkivitelük átlagosan 40%-át tette ki, leginkább Montenegró függött ettől az áruforgalomtól. A legnyitottabb terület (export/GDP alapon) Montenegró volt, a legzártabb pedig Koszovó és Macedónia. Mindeközben Albánia egy befelé forduló diktatúra, Európa

³ A természeti erőforrásokat tekintetve a talajnak, az erdőgazdaságnak, a vízenergiának és az ércbányászatnak komoly gazdasági jelentősége van (NAGY I. 2012), de ez kevés ahhoz, hogy a térség ne szoruljon jelentős importra meghatározó fontosságú nyersanyagokból és energiahordozókból.

⁴ A tapasztalatok az ilyen programokkal azonban nem egyértelműek. A rövid távú makrogazdasági stabilizálásban általában sikeresek voltak az elmúlt évtizedekben, a fő probléma a hosszabb távú strukturális alkalmazkodással kapcsolatban jelentkezik. Ennek sikeréhez több tényező kedvező alakulása szükséges. (Politikai elkötelezettség, a termelő és szolgáltató szektorok modernizációja stb.)

⁵ Ezek a források több elemből tevődnek össze, s magukban foglalják a nemzetközi szervezetek kedvező kamatozású, alapvetően infrastruktúra-fejlesztésre irányuló hiteleit, de leginkább a nemzetközi adományok, a lakossági hazautalások, s a közvetlen külföldi tőkebefektetések számítanak ide.

⁶ Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni a „két Európa” koncepcióját, amely az északi és a déli országok közötti fejlődési út különbségeként a klientelizmussal kapcsolatos eltérő hagyományokat okolja. Lásd pl. FUKUYAMA, F. 2012: The two Europes, American interest, 2012. december 5.

⁷ A Jugoszláviát alkotó szövetségi köztársaságok közül Szlovénia, Horvátország, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Szerbia és Koszovó független országgá vált (bár Koszovót nem minden állam ismeri el), míg Vajdaság Szerbia része maradt.

legszegényebb országa volt, ahol a kilencvenes évek második felének pénzügyi válsága a lakossági megtakarítások jelentős részét megsemmisítette.⁸

Ezek a kiinduló feltételek a Nyugat-Balkán területének fejlődési mintáiban ma is jelentkeznek, mivel a kilencvenes évek konfliktusai a gyors gazdasági átalakulás és fejlődés lehetőségét elvágta, a közép-európai modell követését megakadályozták, sőt olyan politikai kockázatokat, intézményi megoldásokat alakítottak ki, amelyek párosultak a gazdasági, főleg ipari tevékenységek tömeges megszűnésével (LUX G. – MEZEI C. 2012).⁹ A Nyugat-Balkán döntő részén a sztetend transzformációs alapelvek érvényesítésének eredményeképpen a gazdaságok az elmúlt két évtizedben (különösen az ezredfordulót követően) jelentősen liberalizálódtak, de a privatizáció és a nagymértékű külső forrásbevonás nem eredményezte a várt modernizációt, valamint az új exportkapacitások tömeges kialakulását. A reálgazdaság jelentős elemeinek eltűnése mellett a kereskedelem és a szolgáltatások nem termelnek elég jövedelmet egy új növekedési pálya kialakításához. Jelenleg a térség gazdasági fejlődése – bár szigetszerű modernizációs gócek kezdenek kialakulni egyes külföldi beruházások következtében – megrekedt, sem a beruházások, sem pedig a kivitel nem mutat dinamizmust. A kisszámú jól működő, tőkeerős termelő és szolgáltató mellett a gazdaság döntő hányadára az elavult, versenyképtelen, alacsony hozzáadott értéket előállító szerkezet a jellemző.

A térségben az ezredfordulót követően, 2009-ig számos makrogazdasági mutató kedvezően alakult. 2004 és 2008 között a növekedés a korábbi évekhez képest gyors volt, a térség országainak nemzeti össztermékei átlagosan 4-7%-al bővültek (*1. táblázat*). 2009-ben, a válság mélypontján Albánia és Koszovó kivételével a Nyugat-Balkán országainak növekedése jelentősen visszaesett, majd a 2010-2011-es stabilizálódást követően 2012-ben, az eurózóna gazdasági folyamataival összhangban újabb lassulásra került sor. A banki eszközök 75-95%-a a nagy európai bankok kezében van, ami jelentős modernizációt és stabilitást eredményezett a korábbi években, viszont felerősítette az eurózóna válságának begyűrűzését. Ugyanakkor a nagy tőkeerejű tulajdonosi háttér megóvta a térség országait a potenciálisan jelentős állami feltőkésítési kényszerektől. (A negatív példa ebből a szempontból Szlovénia, ahol a hazai tulajdonban lévő bankok konszolidációs igénye a költségvetés számára nagyfokú megterhelést jelent.) A pénzügyi integrálódás, illetve a kereskedelmi kapcsolatok erősödése az EU országaival (különösen Ausztriával, Németországgal, Szlovéniával és Olaszországgal) azzal is jár, hogy a konjunktúraciklusok mára harmonizálódtak a Nyugat-Balkán és az Európai Unió között. A növekedés most szinte kizárólag az európai gazdaság teljesítményétől függ. Ha az EU-ban relatíve erőteljes a bővülés, akkor a külföldi tulajdonban álló helyi pénzügyintézetek képesek újra hitelezni, ami kedvezőbb alapot képes teremteni a térségbeli gazdasági folyamatok javulásához, s ezáltal a politikai stabilitás fenntartásához.¹⁰ A fejlettebb közép-európai országokénál kisebb külgazdasági

⁸ A kilencvenes évek közepén állami szintre emelt piramisjáték a lakosság kétharmadának megtakarításait csalta ki, s a rendszer összeomlásakor, 1997-ben, zavargások törtek ki, ami szükségállapothoz, később pedig ENSZ kéksisaszkos érkezéséhez vezetett.

⁹ Az ipar átalakulása/visszaszorulása önmagában nem feltétlenül problematikus a szolgáltatásalapú társadalom időszakában, a Nyugat-Balkán jelentős részén azonban ez azzal párosul, hogy eközben nincs jelentős szerkezeti változás, elmarad az ipari specializáció, esetleg nő a mezőgazdaság és/vagy az alacsony színvonalú szolgáltatások szerepe. Az ipari összeomlás vagy degradáció szempontjából legerőteljesebben érintett területek Bosznia-Hercegovina, Északkelet-Montenegró, Dél-Szerbia, Északkelet-Macedónia és Koszovó.

¹⁰ A helyi pénz- és tőkepiacok egyszerűen nem képesek elegendő forrást biztosítani a finanszírozási igények kielégítő biztosításához. Részletesebben lásd: Vienna Initiative 2014.

nyitottság mérsékli a nemzetközi sokkoknak való kitettséget, de a kedvezőtlen hatásokat a közelebbi térség felvevőpiacai, az alacsony vásárlóerő következtében ennek ellenére nem tudják teljes mértékben kompenzálni. A kilábalás üteme mindezek miatt lassabb és elhúzódóbb, mint sok közép-európai országban, ez pedig az alacsony életszínvonal miatt jelentős kockázatokat hordoz.

	2009	2010	2011	2012	2013*
Albánia	3,3	3,5	3,0	1,6	1,3
Bosznia-Hercegovina	-2,9	0,7	1,3	-0,7	1,5
Macedónia	-0,9	2,9	2,9	-0,3	3,0
Montenegró	-5,7	2,5	3,2	-0,5	3,2
Szerbia	-3,5	1,0	1,6	-1,7	2,0
Koszovó	3,0	3,2	4,5	2,7	2,5

1. táblázat: GDP növekedés a nyugat-balkáni országokban (%-os változás)

Forrás: IMF; *előrejelzés

A 2000-es évek viszonylag gyors gazdasági növekedése a térség nagyobbik részében egyáltalán nem tudta ellensúlyozni a kilencvenes években elszenvedett veszteségeket, a 25 évvel ezelőtti életszínvonalától még ma is messze van Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró vagy éppen Koszovó.¹¹ Bár Albánia viszonylag kiegyensúlyozottabb gazdasági pályát tudhat maga mögött, viszont az elmaradottság kiinduló szintje következtében a jelenlegi fejlettségi szint továbbra is igen alacsony. A térségben a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GDP az EU28 átlagának egyharmadát sem éri el, egyes esetekben csupán egyötödét. Az elmúlt évtized gazdaságpolitikái és a külső szereplők lépései a gazdasági modernizáció elősegítésére nem, vagy csak részben érték el céljukat, vagyis a korábbi gazdasági modell átalakítása nélkül aligha lehet továbblépni. Ez érvényes a hazai és külső politikai keretrendszerre is, különösen Bosznia-Hercegovina vagy Koszovó esetében. A gyors növekedés időszakában viszonylag egyszerűbbnek tűnt a reformkurzus folytatása, mivel a bővülés, a javuló feltételek mellett könnyebb volt a kiigazításhoz és alkalmazkodáshoz szükséges társadalmi és gazdasági költségeket kigazdálkodni. Ugyanakkor az eurózóna válsága, de különösen Görögország súlyos gondjai lényegében ördögi kört alakítottak ki a térségben, ahol a növekedés visszaesése rontja a gazdasági alkalmazkodás feltételeit, ez tovább növeli a munkanélküliséget, ami még inkább szűkíti a hazai vásárlóerőt.

A térség államadósságai a statisztika szintjén az EU-tagállamokkal történő összevetésben kedvezőek, az ott megszokott GDP-arányos mutatóknak nagyjából az 50-70%-át teszik ki (2. táblázat). Azonban a finanszírozási kockázat szintje magasabb, mint Nyugat-Európában, és a gazdaságok jövedelemtermelő képessége a gyenge gazdasági alapok miatt elégtelen. Ezért hiába alacsonyabb az adósság mértéke az sok esetben mégis fenntarthatatlan pályát jelez. Az államadósság csökkentését sokkal gazdagabb országokban is nehéz megvalósítani (pl. Németország, USA, Franciaország), és ez szinte kivitelezhetetlen egy olyan környezetben, ahol a

¹¹ Általában félrevezető húsz-huszonöt évvel ezelőtti GDP adatok összevetése alapján kijelenteni, hogy egy ország fejlettebb, vagy fejletlenebb ahhoz képest, hiszen közben sok szerkezeti és minőségbeli változás következhet be. A Nyugat-Balkánon azonban van jelentősége és értelmezhető tartalma, hogy ezek az országok még nem érték el a 25 évvel ezelőtti (1989) egy főre eső GDP szintet. A térségben sokkal később tudtak elkezdődni a gazdasági változások, ráadásul a kilencvenes évek konfliktusai a növekedés alapjait is jelentősen aláásták, így a gazdaság szerkezeti változása nem drasztikus.

szegénység nagyarányú és a munkanélküliség világviszonylatban is kiemelkedően magas. Mindezek miatt az állami kiadások korlátozására, illetve az adósságállomány leszorítására irányuló ajánlásokat sokkal alaposabban, összefüggéseiben, a negatív társadalmi hatások fényében kell megindokolni. Ráadásul az államadóssággal kapcsolatos kérdésekben a mainstream gazdaságpolitikai ajánlások is változóban vannak, jelentősek az azzal kapcsolatos viták.¹² Mindemellett pedig, mint ahogy a görög példa is bizonyítja, adósság-elengedés nélkül a versenyképtelen struktúrájú, alacsony kibocsátású országokban az állami kiadások visszafogása tovább rontja a növekedési lehetőségeket, s ebből az ördögi körből, ami politikai és gazdasági kockázatokkal is párosul, önerőből nem könnyű kitörni, hiába „csak” a GDP 50-60%-át teszi ki az adósság.

	Az államháztartás egyenlege					Államadósság				
	2009	2010	2011	2012	2013*	2009	2010	2011	2012	2013*
Albánia	-7,4	-3,7	-3,5	-3,1	-6,0	59,3	57,8	58,6	60,9	60,8
Bosznia-Hercegovina	-5,7	-4,2	-2,9	-2,7	-2,2	37,3	39,3	40,5	45,1	44,9
Koszovó	-0,6	-2,3	-1,8	-2,6	-2,1	5,4	5,5	5,3	5,6	6,3
Macedónia	-2,7	-2,4	-2,6	-3,8	-3,5	26,8	27,8	31,9	38,7	41,8
Montenegró	-5,4	-4,6	-5,2	-4,3	-2,3	43,2	52,4	57,8	62,9	65,0
Szerbia	-4,6	-4,9	-5,1	-7,6	-8,3	38,1	46,5	49,5	61,8	67,5

2. táblázat: Az államháztartás és államadósság alakulása a nyugat-balkáni országokban (a GDP %-ában)

Forrás: IMF; *előrejelzés

Makrogazdasági egyensúlytalanságok más területen is jellemzőek, melyek mértéke időben és országok között is jelentősen változik. Ezek közül, a válság kitörése előtti időszakban a külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg jelentős hiánya 2009 után a kereslet és a gazdasági teljesítmény visszaesése miatt mérséklődött. A munkanélküliség különösen a válság második hullámához kötődően ismét tovább növekedett. Bár a munkanélküliséggel kapcsolatos adatok nem teljesen megbízhatóak, de a nagyságrendek jól érzékeltetik a probléma súlyát (Koszovóban a munkanélküliség aránya jóval 40% fölött van, Macedóniában meghaladja a 30%-ot, míg Bosznia-Hercegovinában és Szerbiában 30% körüli, de egyes kisebb régiókban ennél sokkal magasabb is lehet).¹³ A vállalati szektorban nem valósultak meg tömegesen a versenyképesség erősödését eredményező strukturális változások, és ez még inkább fokozza egyrészt a külföldi és a hazai vállalatok közötti dualitást, másrészt a társadalmon belüli egyenlőtlenségeket, mivel egyre többen – s nem csak a képzetlenek – nem jutnak munkához. A hazai vállalatok munkahely-teremtési problémái, illetve a hiányzó beruházások azért is okoznak súlyosabb munkaerő-piaci problémákat, mert a munkanélküliség kiinduló szintje sokkal magasabb volt, mint a közép-európai országokban (1989-1990 táján szövetségi szinten, nagy regionális eltérésekkel a munkanélküliség aránya 20% körül volt). A foglalkoztatottság alacsony szintje mellett azonban az informális (nem adózó) foglalkoztatás aránya magas, leginkább Albániában, Koszovóban és

¹² Az államadósság kívánatos szintjével, illetve az adósság és a gazdasági növekedés összefüggéseivel kapcsolatos viták kulcspontjait lásd: KRUGMAN, P. 2013: Debt and Growth: The State of the Debate, New York Times, May 31, 2013. http://krugman.blogs.nytimes.com/2013/05/31/debt-and-growth-the-state-of-the-debate/?_php=true&_type=blogs&_r=0

¹³ ILO definíció szerint.

Macedóniában (Bosznia-Hercegovinában, Montenegróban és Szerbiában lényegesen alacsonyabb).

3. Finanszírozási keretek, külgazdaság

Az alacsonyan fejlett, jelentős megtakarításokkal nem rendelkező, folyó fizetési mérlegtöbbletet felhalmozni nem képes országok esetében különösen lényeges a fejlesztések finanszírozásához szükséges források előteremtése. Rosenstein Rodan 1943-as, a Balkán gazdasági fejlesztésével kapcsolatban írt cikkének alapvető tétele, hogy jelentős, szervezett külső tőkeforrás nélkül nem lehet elindítani a Balkán – és általában a kevésbé fejlett országok vagy térségek – fejlődését. Eszerint elengedhetetlen egy olyan minimális forrásmennyiség, ami szükséges ahhoz, hogy bármilyen esély legyen a sikerre. „Egy országot elindítani az önfenntartó növekedés útján kicsit olyan, mint egy repülőgép felszállását megvalósítani. Kritikus indulósebességre van szükség, mielőtt a gép felemelkedik.” (ROSENSTEIN-RODAN, P. 1943; 1957). A kérdés, hogy honnan, milyen formában tud a szükséges mennyiségű forrás beérkezni.¹⁴ A nemzetközi transferek, adományok, az Európai Unió forrásai¹⁵ fontos szerepet játszanak a térség országaiban, ezek döntő többsége az intézményrendszer modernizálásának, a jogállamiság kiépítésének, vagy a határon átnyúló együttműködések támogatásának eszköze. Ez lényeges, hiszen indirekt módon képes javítani az üzleti környezetet, de ettől még nem lesznek tömegesen versenyképességet javító beruházások, hiszen ahhoz olcsó hitelekre, illetve vissza nem térítendő támogatásokra van szükség, amihez pedig elsősorban az FDI (Foreign Direct Investments – közvetlen külföldi befektetések) és a külföldön dolgozók hazautalásai (remittances) járulhatnak hozzá (3. táblázat).

	Beruházások					Bruttó hazai megtakarítások				
	2009	2010	2011	2012	2013*	2009	2010	2011	2012	2013
Albánia	30,3	26,8	25,6	24,0	22,3	3,8	4,3	2,7	6,9	-
Bosznia-Hercegovina	20,9	17,1	15,6	16,0	16,6	-1,8	-1,3	-3,4	-1,8	-
Macedónia	25,9	25,5	27,2	28,8	29,3	4,3	6,8	7,6	6,2	-
Montenegró	27,1	22,8	19,5	20,3	21,0	-6,2	-5,6	-6,5	-5,8	-
Szerbia	23,0	22,8	24,7	24,6	24,2	5,3	6,5	10,3	-	-
Koszovó	32,3	32,7	33,0	28,4	25,6	-6,3	-5,1	-5,2	-4,8	-

3. Beruházások és bruttó hazai megtakarítások a nyugat-balkáni országokban (a GDP %-ában)

Forrás: IMF és World Bank statisztikák; *előrejelzés

¹⁴ Az eredeti koncepció egy nagy, szervezett külső tőkeinjekciót feltételez (Big Push), amely egyszerre képes a gazdaság több szektorában elindítani a modernizációt, illetve keresletet támasztani a hazai gazdaság által előállított termékek iránt. Gazdasági logikáját és hatásait tekintve ilyen volt a II. világháború utáni Marshall-segély, jelenleg pedig az EU gyengébben fejlett tagországai számára juttatott nettó forrástranszfer.

¹⁵ Az IPA (Instrument for Pre-accession Assistance – Előcsatlakozási támogatási eszköz) források összege 2006 és 2013 közötti időszakban Szerbiában 1393, Bosznia-Hercegovinában 659, Koszovóban 638, Macedóniában 618, Albániában 593, Montenegróban pedig 237 millió eurót tett ki. (Forrás: Instrument for Pre-accession Assistance – IPA. Revised Multi-annual Indicative Financial Framework for 2013, Brussels, 10.10.2012 COM(2012) 581 final) Ez a GDP arányában főként Koszovóban igen jelentős.

Az elmúlt évek folyamatai alapján az FDI nagy része a szolgáltatások, vagy éppen a kiskereskedelem területére áramlott, jóval kevésbé a feldolgozóiparba, amely az exportorientált gazdasági fejlődés szempontjából meghatározó lehetne. Ez a beáramlási minta összhangban van a nemzetközi tapasztalatokkal, amelyek szerint a külföldi tőke először a nagy forgalmú belföldi szolgáltatások területét célozza meg, hiszen az relatíve gyors megtérülést biztosít a befektetők számára. A szolgáltatások modernizációjában jelentős szerepet játszott a külföldi tőke, de a gazdaság szerkezetének megújításához egyelőre csak kismértékben járult hozzá. A termelésben elsősorban a privatizációs ügyletek segítettek elő a beáramlást (ez pl. Szerbiában a Fiat befektetése esetében viszonylag jelentős exportot eredményezhet), de „igazi” zöldmezős, exportorientált beruházás csak viszonylag kis számban és volumenben valósult meg. Ebben szerepet játszik az infrastruktúra állapota, amit az elmúlt években már zajló jelentős regionális infrastruktúra-finanszírozási program részben orvosolhat, de ez nem semlegesíti a térség több országát, elsősorban a leginkább megosztott Bosznia-Hercegovinát jellemző politikai és gazdasági kockázatokat. Ennek következtében a térség hátrányban van a hasonló adottságokkal, de kisebb gazdasági bizonytalanságokkal jellemezhető országokhoz vagy térségekhez képest. A Nyugat-Balkán országai a fejlesztési és finanszírozási kényszerek miatt, sok más gazdasághoz hasonlóan, egyre erőteljesebben fordulnak EU-n kívüli térségek befektetői felé. Törökország egyre aktívabb, Oroszország viszonylag kedvező kamatozású hiteleket képes nyújtani, amelyek ellentételezése könnyen lehet energetikai vagyontárgyak orosz vállalatoknak történő értékesítése lesz.¹⁶ Hasonlóképpen fokozódik az arab és azeri befektetők figyelmé a térségben rejlő lehetőségek iránt. A kínai vállalatok érdeklődése pedig nyomon követhető az infrastruktúrafejlesztési projekteken (pl. Szerbiában).

A külföldön dolgozó vendégmunkások a lakosság igen nagy hányadát teszik ki egyes országokban. Bosznia-Hercegovina és Albánia lakosságának 35-40%-a dolgozik külföldön, az ő hazautalásaik meghatározó szerepet töltenek be az otthon maradtak létfenntartásában. A válság során ezek a hazautalások átmenetileg csökkentek, de nem akkora mértékben, mint ahogy azt a válság kirobbanásakor a legtöbben várták (4. táblázat).

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*
Albánia	889	1161	1290	1359	1468	1495	1318	1156	1126	1027	1021
Bosznia-Hercegovina	2072	2038	2149	2686	2718	2127	1822	1958	1838	1913	2072
Macedónia	174	213	227	267	345	407	381	388	434	394	412
Montenegró	129	203	180	181	178	225	200	266	279	320	348
Szerbia	-	-	2650	2754	3062	2708	3933	3349	3271	2763	3461
Koszovó	-	624	701	771	919	1042	1055	997	1122	1059	967

4. táblázat: Hazautalások (millió USD)

Forrás: Remittances inflows data, World Bank;

*becslés, 2013. októberi adatok alapján

¹⁶ Ennek jelei már eddig is jól nyomon követhetőek Magyarországon, Horvátországban, Szerbiában, Montenegróban, de még Ausztriában is.

Az elmúlt évtizedben, Bosznia-Hercegovinában, Albániában és Koszovóban a hazautalások összege számottevően meghaladta a közvetlen tőkebeáramlás összegét. Szerbiában és Macedóniában hasonló nagyságú volt mindkét típusú forrás szerepe, míg Montenegróban az FDI tölt be fontosabb szerepet. Az abszolút értékek mellett a GDP-arányos volumenek is jelzik az FDI eltérő szerepét a térség országainak finanszírozásában. Montenegró ez alapján is kiemelkedik, a legkevésbé fejlett Albániában és Koszovóban jelentkezik az FDI relatíve legkisebb súlya. Ilyen körülmények mellett a külföldi hazautalásoknak – amelyek a térség egészében is jelentősen meghaladják az FDI összegét – kiemelkedő a jelentőségük, mind a folyó fizetési mérleg, mind pedig a belső kereslet szempontjából (5. táblázat).

	FDI					Hazautalások				
	2009	2010	2011	2012	2013*	2009	2010	2011	2012	2013*
Albánia	7,7	9,2	7,6	6,5	6,1	10,88	9,75	8,69	8,12	8,01
Bosznia-Hercegovina		2,1	2,6	2,1	2,4	10,67	11,67	10,07	10,95	11,00
Macedónia	2,0	2,2	4,5	1,5	4,5	4,09	4,15	4,16	4,10	4,50
Montenegró	35,8	17,8	12,0	14,1	14,6	4,81	7,19	6,20	7,32	7,50
Szerbia	4,7	3,1	5,8	0,8	3,1	9,77	9,05	7,56	7,37	9,10
Koszovó	7,1	7,7	7,9	4,3	5,6	18,72	17,34	16,91	16,43	16,01

5. táblázat: Közvetlen külföldi beruházások és hazautalások a nyugat-balkáni országokban (a GDP %-ában)

Forrás: IMF statisztikák, valamint a szerző saját számításai az IMF és a Világbank adatai alapján;
*előrejelzés

A térség gazdasági folyamataival, a külföldi beruházások jövőjével kapcsolatos további bizonytalanságot okozó, problematikus kérdés a korrupció, mely áthatja a politikai és gazdasági folyamatokat. A korrupciós percepció indexe jól jelzi, hogy az országok pozíciója általában nagyon kedvezőtlen. Talán Szerbiában és Macedóniában tekinthető leginkább töretlennek a korrupció megítélésének javulása, míg a legkedvezőtlenebb kép Albániáról és Koszovóról alakult ki. Összességében azonban a térség nemzetközi összehasonlításban, és különösen európai összevetésben a korrupció magas szintjével jellemezhető területek közé sorolható (6. táblázat).

	2004 (146)	2009 (180)	2011 (183)	2013 (175)
Albánia	108	95	95	116
Bosznia és Hercegovina	82	99	91	72
Macedónia	97	71	69	67
Montenegró	-	69	66	67
Szerbia	97	83	86	72
Koszovó	-	-	112	111

6. táblázat: Korrupciós percepció index a nyugat-balkáni országokban (év, a vizsgált országok száma)

Forrás: Transparency International (Corruption Perception Index)

A finanszírozási kérdésekkel kapcsolatban fontos vizsgálni a bankszektor aktivitását is, amely jelentősen képes befolyásolni a gazdasági folyamatokat. Jelenleg úgy tűnik, hogy a korábbi, banki forrásokra is jelentősen épülő növekedési modell megtört a válság során, és 2013-ra a nem teljesítő hitelek aránya a teljes hitelállományon belül Albániában és Montenegróban 25% körüli szintre emelkedett, míg Szerbiában meghaladta a 20%-ot, miközben a banki finanszírozás az anyabanki problémák közepette jelentősen visszaesett. A jövőre nézve kedvezőtlen jel, hogy különösen a vállalati hitelezés terén a térség több országában is nagy a volatilitás. Egy-egy kisebb hitelbővülést váratlanul jelentős visszaesés követ. Különösen aggasztó, hogy a térség legnagyobb országában, Szerbiában a banki hitelezés – más gazdasági mutatókkal együtt – kedvezőtlen jövőbeni folyamatokat valószínűsít (Vienna Initiative 2014). Ebben a környezetben fontos szerepe van a Western Balkans Investment Framework (Nyugat-balkáni Beruházási Keret) révén nyújtott támogatásoknak, illetve az ezek segítségével bevonásra kerülő hiteleknek a szélesan értelmezett infrastruktúra fejlesztésében.¹⁷ A várakozás az, hogy ezek a fejlesztések vonzóbbá teszik a térséget, könnyebben elérhetővé és megközelíthetővé téve a külföldi befektetők számára.

A fejlettebb közép-európai országok esetében az elmúlt két évtizedben kiemelkedő szerepe volt a külföldi tőkebefektetésekre alapozott exportexpánzióknak, a kivitel a nyugat-balkáni térségben is az egyik kitörési pont lehet, hiszen az itteni országok kis területűek, csekély belső vásárlóerővel rendelkeznek, amely megnehezíti, a legtöbb esetben lehetetlenné teszi a hazai keresletre alapozott tartós, fenntartható gazdasági növekedés megvalósítását. A nyugat-balkáni országokban a kereskedelem liberalizálása az export jelentős növekedésével járt, de rendkívül alacsony bázisról indult, és mindeközben az import még gyorsabban növekedett, ami a kereskedelmi mérlegek romlását eredményezte. A külkereskedelmi mérlegek csak a válság utáni időszakban kezdtek javulni, de ez főleg az import a belső kereslet zsugorodása következtében bekövetkező, exportnál nagyobb visszaesésének volt köszönhető. A kereskedelem liberalizáció fontos állomása volt a CEFTA 2006 aláírása,¹⁸ amely mind az ipari, mind pedig a mezőgazdasági termékeket tekintve kereskedelem szabadságát hozta létre a térség országai között (Horvátország is a tagok között volt, majd az EU-hoz történő csatlakozással tagsága a szerződésnek megfelelően megszűnt). Az egyes országok külkereskedelmében a CEFTA meglehetősen nagy súllyal rendelkezik, ami a meglévő természetes gazdasági szálak erejét jelzi (az egyes évek között azonban időnként nagy volatilitás figyelhető meg). Az EU részesedése az exportban 40-60% körüli (Horvátország EU-csatlakozásával az arányok átrendeződnek, különösen Bosznia-Hercegovina esetében), ami jóval elmarad az Európai Unióhoz 2004-ben vagy 2007-ben csatlakozott országok csatlakozás előtti években mutatott 60-70%-os értékéhez viszonyítva. Albánia ettől eltérő mintát mutat, különösen az Olaszországba irányuló kivitelnek köszönhetően, hiszen itt az EU részesedése 80-85% körül van. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy az intraregionális kapcsolatok erősek, illetve a háborúk és a jelentős politikai viták ellenére a kereskedelmi forgalom viszonylag magas szintet ér el a térségbeli gazdasági és politikai feltételek javulásával. Fontosak a volt Jugoszlávián belüli gazdasági kapcsolatok és hagyományok, de talán ennél is lényegesebb, hogy az előállított termékek jelentős része csak a térségben adható el. Az ilyen típusú kereskedelem

¹⁷ A Nyugat-balkáni Beruházási Keret az EU, a nemzetközi pénzügyi intézmények, a bilaterális donorok és a térségbeli kormányzatok közös kezdeményezése.

¹⁸ A CEFTA (Central European Free Trade Agreement) egyik legfontosabb előnye, hogy a térségben korábban megkötött nagyszámú és ezért átláthatatlan rendszert kialakító bilaterális szabadkereskedelmi megállapodásokat egy egységes keret váltotta fel.

lehetőségeit azonban a sok esetben párhuzamos termelési szerkezet korlátozza, és ez várhatóan így is marad a zöldmezős beruházások és a külföldi leányvállalatok megjelenése nélkül. Az intraregionális gazdasági kapcsolatoktól leginkább függő két ország továbbra is Koszovó és Macedónia. Emellett fontos és növekvő szerepe lehet a térség országai által az EU-n kívüli államokkal kötött szabadkereskedelmi megállapodásoknak, ilyen például Bosznia-Hercegovina kétoldalú kereskedelmi egyezménye Törökországgal, Szerbia hasonló megállapodásai Oroszországgal, Belorussziával, az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) tagállamaival és Törökországgal, valamint Montenegró Oroszországgal 2011-ben kötött szabadkereskedelmi megállapodása. Mindez azt is jelzi, hogy a Nyugat-Balkán országai diverzifikálási céllal egyre inkább keresik azt a lehetőséget, hogy az Európai Unión kívüli térségekkel is erősítsék gazdasági kapcsolataikat. Ez a közvetlen tőkeáramlás trendjeiben is megfigyelhető.

A kétségtelenül meglévő hasonlóságok, párhuzamos fejlődési utak mellett a térségen belül több szempontból is divergencia figyelhető meg, amely azonban a lényegi kihívásokat nem érinti, inkább a problémák súlyosságának különbségeit jellemzi. Míg vannak országok, ahol az európai uniós csatlakozási folyamat megindulása vagy annak perspektívája képes volt demokratizálódást, illetve a nemzetközi jogi elvekhez való igazodást elérni (pl. Szerbia), addig máshol nem történt áttörés (pl. Bosznia-Hercegovina). Van olyan ország, ahol a gazdasági folyamatok bár nem alakulnak kiemelkedően jól, de lehet kedvező jeleket találni akár a gazdaság szerkezeti változásait, akár az egyensúlyi folyamatokat tekintve (pl. Macedónia, Albánia), míg máshol a gazdaság lényegében továbbra is működésképtelen (pl. Koszovó). További adalék, hogy a gazdaságok működésképtelensége, a fenntartható fejlődés és felzárkózás perspektívájának hiánya párosul a szegénység és a gazdasági átalakulás okozta veszteségekkel, és ez olyan konfliktusokhoz vezet, amely könnyen felboríthatja a törékeny politikai felszínt még a térség legstabilabb országaiban is. Az országok közötti különbségeket jól szemlélteti az is, hogy miként szerepelnek a nemzetközi ranglistákon. A Világbank *Doing Business* 2014-es rangsora szerint, míg Macedónia a 25. helyen áll (összehasonlításképpen Magyarország az 54.), addig Bosznia-Hercegovina 189 ország közül a 131. helyet foglalja el.

4. Összegzés

A térség gazdasági helyzetét talán a kumulatív válság kifejezés írja körül a legpontosabban. Eszerint a válságok és háborúk gazdasági következményei összeadódtak az utóbbi évek reformjainak problémáival, és ezt még súlyosbította a nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság, amely részben piaci oldalról, de még inkább finanszírozási szempontból tovább rontotta a gazdasági helyzetet. A korábbi gazdaságátalakítási modell kifulladását követően egyelőre nem igazán kerülnek megfogalmazásra újszerű, alternatív javaslatok, ez pedig azt jelenti, hogy az elmúlt két-három évben, amikor a válság utáni második visszaesés is bekövetkezett, a nemzetközi szervezetek a korábbi elveknek megfelelő feltételeket fogalmazták meg a térség országai számára. Az új nemzetközi források feltétele a költségvetési kiadások további korlátozása, különösen a jóléti elemeket illetően. A költségvetési kényszerek azt is jelentik, hogy a még állami kézben lévő nyereséges ágazatokat is, a bevételek növelése érdekében privatizálni kell (a hazai tőkeszegénység következtében nyilvánvalóan a külföldi vállalatok részvételével). Az utóbbi évek más országokban

bekövetkezett fejleményei alapján világosan kell látni, hogy ez, különösen egy ilyen szegény régióban növeli annak kockázatát, hogy előbb-utóbb felerősödik a külföldi befektetőkkel szembeni ellenérzés, főleg ha az életszínvonal nem növekszik az előzetes elvárások szerint.¹⁹ Ugyanez a csalódottság a demokráciával, vagy éppen az Európai Unióval kapcsolatban is teret nyerhet, ez pedig az eddigi gazdasági és politikai modellel szembeni erősödő ellenálláshoz vezethet (DŽIHIC, V. – HAMILTON, D. 2012). A tágabb közép- és kelet-európai térség gazdaságtörténete meggyőzően bizonyítja, hogy megfelelő gazdasági fejlődés és növekedés nélkül a politikai, társadalmi stabilitás általában nem tartható fenn sokáig. A térség országainak elmúlt évtizedben bekövetkezett gazdasági folyamatai több, közgazdasági szempontból is lényeges következtetésre adnak alapot.

1. A nyugati típusú piacgazdaság bevezetésének feltételei nem voltak, és lényegében ma sem adóttak a legtöbb országban. A térséget még annyira sem lehet a washingtoni konszenzus elveinek megfelelően fenntartható módon és visszafordíthatatlanul demokratizálni és modernizálni, mint Közép-Európa fejlettebb országait.

2. A térség megsemmisült gazdasági alapjai nem teremtődtek újjá. Részleges átalakulás a közvetlen tőkebefektetések hatására megvalósult, de ez távolról sem volt képes kompenzálni a termelésben és a munkahelyek számában bekövetkezett veszteségeket, a privatizáció sok esetben nem járt új munkahelyek létesítésével. A gazdaság dualitása (külföldi vállalatok, versus hazai cégek) sokkal erősebb, mint bármely közép-európai országban.

3. A közép-európai EU-országok fejlődésében, illetve a visszaesés mérséklésében jelentős szerepet játszanak az EU-transzferek, amelyek éves átlagban a GDP 2-3%-át csatornázzák be a térség gazdaságaiba. Ez a kvázi Marshall-segély jellegű forrásbeáramlás alapvető fontosságú, és jól jelzi azt az óriási fejlesztési, felzárkóztatási igényt, ami még Közép-Európában is jelentkezik. Ez jelzésértékű a Nyugat-Balkán rendkívül nagy (GDP-arányos), nem visszatérítésen alapuló külső tőkebevonási szükségletére is a lakossági hazautalások, és az FDI mellett.

4. A fejlesztési, fejlődési kényszerek, a források iránti igény ebben a térségben is erősíteni fogja az alternatív tőkeforrások keresletét. Ez hosszabb távon, és az EU nem adekvát térségbeli politikája esetén más globális szereplők befolyásának erősödését eredményezheti, ennek pedig növekvő geopolitikai jelentősége lehet.

5. A regionális gazdasági kapcsolatoknak ebben a térségben nagyobb jelentősége van, mint a közép-európai országokban az EU-csatlakozást megelőzően volt. (Anélkül, hogy az intraregionális kapcsolatok fontosságát túlhangsúlyoznánk.) A munkahelyek megőrzésében, létrehozásában a helyi, regionális piacra termelő hazai cégek fejlődése kínálhat megoldást az olcsó termelési költségekre alapozott multinacionális beszállító vállalatok zöldmezős beruházásai mellett. Míg Közép-Európában az EU-csatlakozás okozta a regionális gazdasági kapcsolatok erősödését, addig a Nyugat-Balkánon ezek a szálak már a CEFTA 2006 életbe lépése után is jelen vannak.

¹⁹ Innen már csak egy lépés, hogy ezt a politikusok kihasználják a későbbiekben, sőt igazából jó szolgálatot is tehet a helyi politikusoknak, és etnikai hovatartozástól függetlenül egységbe kovácsolhatja a lakosságot.

Irodalomjegyzék

- BECHEV, D. 2012: The Periphery of the Periphery: The Western Balkans and the Euro Crisis. – Policy Brief, European Council on Foreign Relations, August.
- ČARŠIMAMOVIĆ VUKOTIĆ, N. 2013: Outlook for Macroeconomic Development in the Western Balkans: Data Update. – IFI Coordination Office
- CAUSEVIC, F. 2012: Small Open Economies in the Western Balkans: Controlled Fiscal Expansion for a New Deal for the Western Balkans. – South East European Studies at Oxford. St Antony's College. University of Oxford
- DŽIHIC, V. - HAMILTON, D. (eds.) 2012: Unfinished Business: The Western Balkans and the International Community. – Washington DC: Center for Transatlantic Relations
- EBRD 2013: Transition Report 2013. – Stuck in Transition. London
- IMF 2014: Bosnia and Herzegovina: Fifth Review Under the Stand-By Arrangement and Request for Waivers of Applicability and Extension and Augmentation of the Arrangement. – IMF Country Report No. 14/39.
- IMF 2013a: Former Yugoslav Republic of Macedonia. Article IV Consultation and First Post-program Monitoring Discussions. – IMF Country Report No. 13/178.
- IMF 2013b: Montenegro. Article IV Consultation. – IMF Country Report No. 13/271.
- IMF 2013c: Albania. Article IV Consultation. – IMF Country Report No. 13/7.
- IMF 2013d: Republic of Kosovo. Fifth Review under the Stand-By Arrangement. – IMF Country Report No. 13/379.
- IMF 2013e: Republic of Serbia. Article IV Consultation. – IMF Country Report No. 13/206.
- LUX G. - MEZEI C. 2012: A gazdaságfejlődés szerkezeti és területi problémái. – Magyar Tudomány 2012/4.
- NAGY I. 2012: A nyugat-balkáni régió természeti erőforrásai és környezeti problémái. – Magyar Tudomány 2012/4.
- PANAGIOTOU, R. 2012: The Impact of the Economic Crisis on the Western Balkans and Their EU Accession Prospects. – EUI Working Papers, RSCAS 2012/64. Robert Schuman Centre for Advanced Studies
- PRIFTI, E. (ed.) 2013: The European Future of the Western Balkans: Thessaloniki@10 (2003-2013). – European Union Institute for Security Studies
- ROSENSTEIN - RODAN, P. 1943: Problems of Industrialization of Eastern and Southern Europe. – Economic Journal 53, June-September
- ROSENSTEIN - RODAN, P 1957: Notes on the Theory of the Big Push. – In. WALLICK, E. – WALLICK, H. (eds.): Economic Development for Latin America, Proceeding of the IEA Conference, St. Martins, New York, 1966.
- SEROKA, J. 2008: Issues with Regional Reintegration of the Western Balkans. – Journal of Southern Europe & the Balkans, Apr 2008, Vol. 10 Issue 1, pp.15-29.
- SKLIAS, P. 2011: The Political Economy of Regional Integration in the Western Balkans. – International Journal of Economic Sciences & Applied Research. Dec 2011, Vol. 4, Issue 3, pp. 21-37.
- ŠTIBLAR, F. 2007: The Balkan Conflict and its Solutions. – Manet, School of Law, University of Ljubljana, Slovenia, 2007.
- ŠTIBLAR, F. 2008: Multilateral Free Trade Agreements for Western Balkans. – Journal of Southern Europe & the Balkans. Apr 2008, Vol. 10, Issue 1, pp. 65-92.
- ŠTIBLAR, F. 2013: Economic Growth and Development in Post Yugoslav Countries. – Wilson Center, Global Europe Program
- TOMAŠ, R. 2013: Causes of Slow and Inefficient Transition of Economy of Bosnia and Herzegovina. – Poslovna Izvrsnost Zagreb, god. VII (2013) BR.
- VIENNA INITIATIVE 2014: Quarterly Deleveraging and Credit Monitor Q3 2013.
- WORLD BANK 2012: From Double-Dip Recession to Accelerated Reforms. South East Europe Regular Economic Report No.3.